

גדר חיוב מצוות תפילין

מצוות תפילין בתורה

הציווי בתורה על מצוות התפילין מופיע בארבע פרשיות ללא ציון מפורש של גדר החיוב מבחינת האדם ומבחינת התדירות והזמן.

רבי יוסי הגלילי דרש (עירובין צו, א; מנחות לו, ב) מהפסוק החותם את פרשת קדש 'ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה' (שמות יג, י), הגבלה לזמני החיוב של מצוות תפילין בלילה או בשבתות ומועדים, וזאת למרות שבפשוטו פסוק זה מתייחס למצוות הפסח וחג המצות, שלהם יש מועד שנתי קבוע ומוגבל. רבי עקיבא שפירש את הפסוק על פי פשוטו למד את הפטור של שבתות וימים טובים מן הפסוק 'והיה לאות על ידך' (שמות יג, טז), שממנו דייק שהאות של תפילין אינו נדרש בשעה שאנחנו מקיימים אות אחר לקבלת עול מלכות שמים.

את הגבלת חיוב מצוות תפילין לגברים בלבד ולא לנשים, דרשו חז"ל⁴⁷ מן הציווי בפרשת 'והיה אם שמע', אשר הוקש למצוות תלמוד תורה שנשמכה לו שם, ובה נאמר 'ולמדתם אותם את בניכם', ודרשו חז"ל - 'ולא בנותיכם'.

בכל אופן, פרט למיעוטים אלה, לשון הציווי בתורה נראית כציווי תמידי, אשר אינו מוגדר במשך זמן או בפעולה מסויימת.

עם זאת, בניגוד למצוות ציצית, אשר חיובה מותנה בלבישת בגד של ארבע כנפות מתוך בחירה, ולא מתוך חיוב, מקובל לראות את מצוות הנחת תפילין כחובה בכל יום. האם יש לכך מקור?

מצוה יומית או חיוב תמידי

ברמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פרק ד הלכה כה כתב:

צריך אדם להשתדל להיותן עליו כל היום שמצותן כך היא.

אמרו עליו על רב, תלמידו של רבינו הקדוש, שכל ימיו לא ראוהו שהלך

ארבע אמות בלא תורה או בלא ציצית או בלא תפילין.

אמנם, הרמב"ם השתמש בביטוי 'מצותן כך היא', אך כבר בפתיחת דבריו לא חייב את הלבישה כל היום אלא כהשתדלות.

בהלכה כו הזכיר שני זמנים שבהם מצוות הנחת תפילין היא חמורה יותר:

אף על פי שמצותן ללבשן כל היום **בשעת תפלה** יותר מן הכל, אמרו חכמים:

כל הקורא **קריאת שמע** בלא תפילין כאלו מעיד עדות שקר בעצמו. וכל

שאינו מניח תפילין עובר בשמונה עשה, שהרי בארבע פרשיות צוה על

---

⁴⁷ תלמוד בבלי מסכת קידושין דף לד עמוד א: 'ומצות עשה שהזמן גרמא - נשים פטורות. מנלן? גמר מתפילין, מה תפילין - נשים פטורות, אף כל מצות עשה שהזמן גרמא - נשים פטורות; ותפילין גמר לה מתלמוד תורה, מה תלמוד תורה - נשים פטורות, אף תפילין - נשים פטורות'.

תפילין של ראש ועל תפילין של יד. וכל הרגיל בתפילין מאריך ימים, שנאמר: ה' עליהם יחיו.

הרמב"ם לא הזכיר חובה יומית של הנחת תפילין, אלא חובה תמידית, ויישום יומי ראוי בזמן תפילה, ולכל הפחות בזמן קריאת שמע.

לכאורה, גם מדברי הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה נראה שאין חובה יומית של הנחת תפילין, שכן בהסברו לכך שמסכת ברכות נפתחת דווקא במצוות קריאת שמע כתב:

מצא לנכון לפתוח את הדברים בענין הברכות כדי לתקן את המאכל תקון עניני. וכדי שלא יחסר דבר בשום ענין אלא ידבר על כל הברכות חובת המאכלים המצות, ואין מצוה שהיא חובת כל איש בכל יום כי אם ק"ש בלבד, ואין מן הראוי לדבר על ברכות ק"ש לפני שידבר על ק"ש עצמה, לפיכך התחיל מאימתי קורין את שמע, וכל הנספח לכך.

כלומר, לדברי הרמב"ם, מצוות קריאת שמע היא המצווה היחידה שהאדם מחוייב בה באופן יומי, ולכאורה, ניתן לדייק מכך שהרמב"ם אינו סובר שישנה חובת הנחת תפילין בכל יום.

אמנם, ניתן לומר שהרמב"ם לא הזכיר את מצוות התפילין, כיון שבניגוד למצוות קריאת שמע שחיובה בכל ימות השנה ללא יוצא מן הכלל, ישנם ימים שבהם מצוות תפילין אינה מחוייבת, ואולי אף אסורה, כגון שבתות וימים טובים.

עוד יתכן לומר, שאם אכן ישנו חיוב יומי של מצוות תפילין, הרי הוא נסמך לחיוב קריאת שמע ומהווה בעצם תולדה שלו, הן מצד הסמכת שתי מצוות אלה בכתובים, והן מצד דברי חז"ל שהקורא קריאת שמע ללא תפילין כאילו מעיד עדות שקר.

קרקפתא דלא מנח תפילין

סוגיית הבבלי בראש השנה (יז, א) עוסקת בדיני היורדים לגיהנם, ובמסגרת זו מגדירה מעמד מיוחד למצוות הנחת תפילין בהקשר למושג המוזכר בברייתא 'פושעי ישראל בגופן':

פושעי ישראל בגופן, ופושעי אומות העולם בגופן - יורדין לגיהנם, ונידונין בה שנים עשר חדש, לאחר שנים עשר חדש גופן כלה, ונשמתן נשרפת, ורוח מפזרתן תחת כפות רגלי צדיקים, שנאמר ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם... כי לית להו תקנה ברוב עונות, הכא - מחצה עונות ומחצה זכיות, ואית בהו נמי עון דפושעי ישראל בגופן, לא סגיא ליה דלאו והבאתי את השלישית באש, ואם לאו - ורב חסד מטה כלפי חסד.

פושעי ישראל בגופן מאי ניהו? אמר רב: קרקפתא דלא מנח תפילין.

בפירוש רבינו חננאל סיכם שלוש מדרגות בעניין זה. בתוך דבריו הגדיר ש'קרקפתא דלא מנח תפילין' זה דווקא מי שלא לבש תפילין לעולם:

ובמחצה של עונות אין בכלל עון פושעי ישראל בגופן והן שלא לבשו תפילין לעולם - בהן הקדוש ברוך הוא מטה כלפי חסד.

אבל אם יש בכללם זה העון - לא סגיא להו מגיהנם, ועליהם נאמר והבאתי את השלישית באש וגו'.

ואם רב עונות ובכללם עון פושעי ישראל בגופן והן **קרקפתא דלא מנח תפילין מעולם ואפילו פעם א'** - נידונים בגיהנם **י"ב חודש**. ואח"כ גופן כלה וגם נשמתן נשרפת ורוח מפזרתן תחת כפות רגלי הצדיקים.

גם ברי"ף (ראש השנה ד, א) סיכם באופן דומה, אלא שנדמה שהיה קשה לו להבין שהמדרגה החמורה ביותר של פושעי ישראל בגופן עומדת על ביטול מצוות תפילין לבדה, ולכן פירש שמדובר גם בעבירות נוספות כגון עריות:

בינונים דקאמרי ב"ה ורב חסד מטה כלפי חסד - דוקא שאין בכלל עונותיהן עון פושעי ישראל בגופן. ומאי ניהו? **קרקפתא דלא מנח תפילין מעולם**.

אבל אם בכלל מחצה עונותיהם עון פושעי ישראל בגופן - יורדין לגיהנם ונידונים בו **י"ב חדש**, לאחר **י"ב חדש מצפצפין ועולין**, כדכתיב: והבאתי את השלישית באש וגו'. ועליהן אמרה חנה: ה' ממית ומחיה וגו'.

אבל מי שעונותיו מרובין מזכותיו **ובכללן עון פושעי ישראל בגופן, והן עוברי עבירה כגון עריות** - יורדין לגיהנם ונידונין בה **י"ב חדש**, לאחר **י"ב חדש גופן כלה** ונשמתן נשרפת ורוח מפזרתן תחת כפות רגלי הצדיקים.

בתוספות למסכת ראש השנה (יז, א) הביאו את שיטת ר"ת שמצמצם את הגדרת 'קרקפתא דלא מנח תפילין' מצד כוונת האדם:

ורבינו תם מפרש דהכא **כשהמצוה בזויה עליו**, שמגונות עליו רצועות של תפילין שבראשו.

אבל אם ירא להניח משום דבעינן גוף נקי כאלישע בעל כנפים כדאיתא בריש במה טומנין (שבת דף מט. ושם), והוא דואג כל שעה שמא לא יוכל להזהר לשמרה בטהרה ובקדושה - הא ודאי אין עליו דין פושעי ישראל בגופן.

לכאורה, קשה קצת להבין את דברי התוספות בשם ר"ת, שכן הם מציגים שני מקרי קיצון של הימנעות מהנחת תפילין. הב"ח באורח חיים סימן לו ניסה להסביר את ההקשר של דברי ר"ת למאמר 'תפילין צריכין גוף נקי' באופן שמרחיב את הגדר של 'קרקפתא דלא מנח תפילין' גם לאדם שבפועל נמצא במצב שאינו יכול להניח תפילין:

ונראה דלר"ת נמי מיירי שאינו מניח תפילין מפני שאין לו גוף נקי, אלא דמה שאין לו גוף נקי אינו מפני אונס חולי, אלא פושע בגופו מרוב אכילה ושתיה ושיכרות בסעודות, דאינו נזהר לשמור עצמו מריבוי אכילה וכו' כדי שיהא לו גוף נקי. ומה שאינו נזהר אינו אלא לפי שהמצוה בזויה בעיניו שמגונות עליו רצועות שבראשו וא"כ פושע הוא בגופו ממש.

דברי הב"ח נראים בעיני מעט מפולפלים מדי, ולא נראה שיש להם רמז בדברי ראשונים אחרים שהביאו את ר"ת. אדרבה, בתוספות הרא"ש הסביר וסייג מעט את דברי ר"ת ביחס לנמנע מלהניח מפני שחושש לנקיות גופו:

ואף על גב דעבירה היא, דבקל יכול ליזהר בשעת ק"ש ותפלה, מ"מ לא מיקרי פושעי ישראל בגופן בהכי.

גם בתוספות במסכת שבת (מט, א) כתבו ביחס למאמר 'תפילין צריכים גוף נקי כאלישע בעל כנפים':

ומזה הטעם אין אנו יכולין ליפטר, שהרי בזה אנו יכולין להזהר.

ובהלכות קטנות לרא"ש (מנחות) כתב בהלכות תפילין לחלק בין המניחים כל היום למניחים רק בשעת קריאת שמע ותפילה:

והאידנא שאין רגילין להניחן אלא בשעת תפלה - בקל יכול אדם ליזהר באותה שעה.

דברי ר"ת עצמו נמצאים בספר הישר (חלק החידושים סימן תרעה) בלשון מצמצמת עוד יותר:

פי', אין רוצה להניח תפילין אלא **מואס במצוה ובוטט בה**, כמו שעשו פושעי אומות העולם במצות סוכה, כדאמר' בע"ז בתחילתו, שכל אחד בועט בסוכתו. ואמר': [פשעים] אלו המרדין, [דכת'] מישע מלך מואב פשע בי.

תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים. כלומ', אי בעי דאיתרחיש לי' ניסא כמו שנעשה לאלישע, צריך להיות גוף נקי כאלישע בעל כנפים.

בחידושי הרשב"א למסכת ראש השנה (יז, א) כתב:

קרקפתא דלא מנח תפילי, פי' והוא שאינו נמנע מחמת אונס אלא מרצון. ואומר ר"ת ז"ל ודוקא כשהמצוה בזויה בעיניו מחמת שרצועות שבראשו מגונות עליו, אבל אם ירא להניח מחמת שתפילין צריכין גוף נקי והוא ירא שמא לא יוכל להזהר בהן אין זה מכלל פושעי ישראל,

ובמכילתא תנו: 'העוסק בתורה פטור מן התפילין'. כלומר, דכמניח תפילין דמי.

ואולי במכילתא משום עוסק במצוה פטור מן המצוה נגעו בה.

בתחילת דבריו נראה שהרשב"א מגדיר קרקפתא דלא מנח תפילין בעצם ביטול המצווה מרצון, ולכן אינני בטוח שהרשב"א מקבל את דברי ר"ת באופן מלא, אלא רק לעניין מי שנמנע מחמת חשש שלא יוכל להזהר בקדושתן.

כמו כן, לא ברור באיזה הקשר בדיוק מזכיר הרשב"א את דברי המכילתא. האם הוא מבין שהפטור של העוסק בתורה מתפילין הוא תמידי, או שכוונתו ללמוד היתר להתבטל מן המצוה בשעת לימוד התורה בלבד. אם נאמר כאפשרות השניה, נראה מכך שהוא מבין ש'קרקפתא דלא מנח תפילין' הוא גם מי שמתבטל מן המצווה יום אחד, מבלי שנמצא במצב אונס או פטור.

נראה שבחידושי הר"ן הביא את פירושי הרשב"א למכילתא בסדר הפוך, והסביר מדוע העוסק בתורה נחשב כמניח תפילין:

ואפשר דטעמא משום דכל העוסק במצוה פטור מן המצוה.

אי נמי שהעוסק בתורה אינו צריך אות, שדברי תורה הן עליו לאות.

בחידושי הריטב"א הביא שני פירושים נוספים למכילתא:

ויש אומרים שמזה הטעם אמרו שהעוסק בתורה פטור מן התפילין, מפני שיש לו היסח הדעת כשעוסק בתורה ואי אפשר לו לקיים שתיהן, אף על פי שאין היסח הדעת נופל בענין זה כיון שאין דעתו בדברים של חול וכדברירנא במסכת סוכה (כ"ו א') ולפיכך הוא מותר לעסוק בתורה ולהתפלל ותפילין בראשו, מ"מ אינו מקיים מצות תפילין כראוי שפעמים שמסיח דעתו מהם לדברי חול וכיון שכן פטורין מהם, אבל בירושלמי נתנו טעם אחר שטעם התפילין למען תהיה תורת ה' בפיך. בגדר קרקפתא דלא מנח תפילין כתב בחידושי הריטב"א דברים דומים לרשב"א, אך בניסוח יותר חריף:

פושעי ישראל בגופן קרקפתא וכו'. הרי"ף ז"ל כתב דלא מנח תפילין מעולם, ודעת הענין שעושה כן בדרך מרד ובזיון.

בהמשך לכך הוא כותב שגדר זה שייך גם ביחס לשאר מצוות עשה שבגופו: והוא הדין והוא הטעם לשאר מצוות עשה שבגופו שהיה מורד בהם לעולם כגון ק"ש ותפלה, אבל כשאינו עושה מצוה בכונה לפי שאינו יכול ליזהר בהם וכיוצא בו אינו נענש...

בסוף דבריו הוא מבאר שעיקר דין 'פושעי ישראל בגופן' הוא דווקא בל"ת שיש בו כרת:

והוי יודע דעון פושעי ישראל בגופן היינו בעבירה שיש בה כרת אלא שאמר שמגיעין סעיפי עבירה זו אפילו לעובר על מצות עשה דרך מרד וראוי עליהם קצת כרת בנפשו ולהיות מצפצף ועולה.

נראה שדבריו מבוססים על דברי הרי"ף שהבאנו לעיל.

הריטב"א מבין שדבריו עולים בקנה אחד עם דברי ר"ת, אשר אותם הוא מסייג באופן דומה לתוספות הרא"ש, ושולל את הטענה להיפטר מתפילין על יסוד המאמר 'תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים:

וכן פירש ר"ת, ונראה דלא מיענש כולי האי, אבל עונש יש לו כשפושע בדבר, שהרי כל אדם ראוי למצוה זו ובלבד שישמור מהיסח הדעת כמו שאמרו במסכת שבת (יב, א) חייב אדם למשמש בתפיליו בכל שעה קל וחומר מציץ...

ומה שאמרו תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים כבר פירשו בגמרא למאי הלכתא שלא יישן בהן ולא יפיח בהם, ולא נקט תלמודא כאלישע בעל כנפים אלא מפני שנעשה לו נס עליהם כדאיתא בפרק כירה (שבת מ"ט א'), וכדרך שאמרו (ב"ב י' ב') אל יתן צדקה לגבאי אלא א"כ ממונה עליה כרבי חנינא בן תרדיון, ולא דוקא אלא לפי שהיה מדקדק בה כדאמר התם מעות פורים נתחלפו לי במעות של צדקה וחלקתים לעניים, וזה ברור.

נידויו לשמים של 'מי שאין לו תפילין בראשו'

בבבלי בפרק 'ערבי פסחים' (פסחים קיג, ב) שנינו:

שבעה מנודין לשמים, אלו הן: יהודי שאין לו אשה, ושיש לו אשה ואין לו בנים, ומי שיש לו בנים ואין מגדלן לתלמוד תורה, ומי שאין לו תפילין בראשו ותפילין בזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו, והמונע מנעלים מרגליו. ויש אומרים: אף מי שאין מיסב בחבורה של מצוה.

בתוספות שם כתבו:

ומי שאין לו תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו מיירי בשיש לו ואינו מניחן אי נמי אפי' אין לו יש לחזר ולהביא עצמו לידי חיוב כדאשכחן (סוטה דף יד.) במשה שהיה תאב ליכנס לארץ ישראל כדי לקיים מצות שבה והא דאמרי' (שבת דף מט.) תפילין צריכין גוף נקי כאלישע היינו כדמפרש שלא יפיח בהן ולא יישן בהן ובשעת ק"ש כדי לקבל עליו מלכות שמים שלימה בקל יכול לזזהר.

בשו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן ד התקשה בדברי תוספות הללו: ופלא איכא בתוס' פסחים שם דכתבו גם על מי שאין לו תפילין בראשו ובזרועו שהוא דוקא ביש לו ואינו מניחן א"נ אפילו אין לו יש לחזר ולהביא עצמו לידי חיוב. הא תפילין הוא חיוב על האדם להניח תפילין, וא"כ הוא מחוייב לקנות תפילין, ואם אין לו מעות מחוייב להשיג בשאלה ובכל טצדקי שאפשר לו להשיג תפילין ולהניחם, ואם לא השיג תפילין עובר על העשה. והיא גם עשה חמורה ביותר שנחשבו פושעי ישראל בגופן שהוא קרקפתא דלא מנח תפילין, כדאיתא בר"ה דף י"ז ע"א (אך לשיטת הר"ף שהוא בלא הניח תפילין מעולם כתב הר"ן דה"ה לשאר מצות עיין שם) ורק כשהיה אנוס פטור, שאז לא שייך לחזר. והטעם שצריכין גוף נקי הוא טעם לפטור מלהניח כל היום אף שהוא חיוב גמור כדאיתא בתוס' שבת דף מ"ט ע"א ד"ה כאלישע עיין שם וצע"ג.

הרפיון במצוות הנחת תפילין בדורות הראשונים

בתשובות הגאונים החדשות (עמנואל (אופק) סימן קסא) מופיעה שאלה שנשאל הגאון ביחס לזלזול של רוב העולם בקיום מצוות תפילין, ואם יש בהנחת תפילין משום יוהרא:

וששאלתם אמרי' בגמר': 'פושעי ישראל בגופן אמ' רב קרקפתא דלא מנח תפילי', והאידנא מאי טעמ' זלזלי ביה רוביה דעלמ'? אי משום מעשה דאלישע בעל כנפים, כבר פרשו גאונים הראשונים ההוא בשעת השמד. ויש מקצת התלמידים שמניחין תפילין, מי מחזי כיוהרא או לא? או דילמ' קיומי מצוה עדיף, היאך מנהג אדונינו ומנהג הישיבה, ואם לא נהגו בכך, מאיזה טעם? ילמדנו אדונינו.

בחלקה הראשון של התשובה הגאון תולה את הרפיון במצוה בגזירות השמד שהתרחשו בארץ ישראל, ומסביר שבבבל עדיין מקפידים על הנחת תפילין בבית הכנסת ובבית המדרש, ובפרט בזמן קריאת שמע, אך נמנעים מכך בשווקים:

הכין חזינא דבארץ ישראל מימים הראשונים כיון דנפיש שמדא ולא יכלי לאחותי תפילי אשתכחן מנהון, ובבבל טובא הוּו זהירין וביותר רבנן יושבי מדרשות, והוּו איכא בתי דמיעבדן בהון תפילין ומאן דניחא ליה אתי וזבין כדקאמ' ליה אביי לרבינא תפילין השתא בי רב חבו שכיחי (בבא מציעא כט, ב).

ושאר העם בחוצות לא הוּו קבעין, דצריכין למנגע בגוים, ודלמא חייפין בהו נדות וזבות, אבל בעת תפילה קבעין.

וכיון דהוּו אתו מארץ ישראל להכא לא מחתינן תפילי ואזלי מהכא להתם ואשכחין ראשותא ורבנן דלא מחתינן תפילי, אימעוטי קליקלי (=היו מעט מקולקלים או אולי קלי דעת) בכל דור ודור דאידימי להון לשאר עמא דצריכות גוף נקי כאלישע בעל כנפים, וטובא פרישו להון ראשונים דלא צריכין השתא כיון +נראה שחסר כאן+ והוּו מחלין על נפשיהון ואמעוטי.

אבל לאשתכחי לגמרי חס ושלוּם דאישתכחו, וטובא איכא במדינא אתא וברוסתקי (=בשווקים) רבנן וקשישי דמחתינן תפילין, וזהירי רבנן לאחויי להדדי קשר של תפילין כדחוּו למשה דחוּו ליה מן שמיא דאמ' (ברכות ז, א) רב חנא בר ביזנא אמ' ר' שמעו' חסידא וראית את אחורי (שמות לג, כג) מלמד שהראהו הקדוש ברוך הוא למשה קשר של תפילין מאחוריו, ותדיר דקא מכרזיננא ומודעיננא כדר' חייא בר אבא אמ' ר' יוחנן, דאמ' ר' חייא בר אבא אמ' ר' יוחנן (שם יד, ב): כל הקורא קרית שמע בלא תפילין כאילו הקריב עולה בלא מנחה זבח בלא נסכים.

בחלקה השני של התשובה שולל הגאון את החשש ליוהרא בהנחת תפילין במקום שאין הדבר מקובל:

ומאן דקבע להו חס ושלוּם דמחזי כיוהרא,

[ולכא למיחש ליוהרא אלא] מידעם דלא מיחייב ביה ועביד ליה רבים (אולי צ"ל: בפני רבים) מידת חסידות, כיון שכולי עלמ' לא קא מימנעי מן ההיא מילתא והוּו קא מימנע מינה, או דקא עביד מאי דלא קא עבדין כולי עלמ', מיחזי כיוהרא כדתנן (ברכות טז, א): חתן פטור מקרית שמע ותנן בהדא: חתן אם רוצה לקרות את שמע לילה הראשון קורא רבן שמעו' בן גמליאל או[מר] לא כל הרוצה ליטול את השם יטול.

ואף על גב דבהא לא חיישי רבנן ליוהרא ורבן שמעו' בן גמליאל קא חיישי ליוהרא, באידך קא חיישי רבנן ליוהרא דקאמ' רבן שמעו' בן גמליאל (משנה פסחים ד, ה) יעשו כל אדם עצמן כתלמידי חכמים, אבל רבנן לא קאמרי הכי משום דחיישין ליוהרא.

וכולהו בדבר שאין חייב בו, אבל תפילין דכל אדם חייבין בהם ומשום דאחריני פשעין מאן דלא פשע לא מחזי כיוהרא.

בסוף התשובה מחדש הגאון שחשש יוהרא כן יכול להיות ביחס לאדם שהוא פרוץ בשאר מצוות, ודווקא במצווה שאחרים פושעים בה הוא מקפיד, אך, לדבריו, אין בכך כדי למנוע את עצמו מעצם קיום המצווה, אלא רק מעשייתה בפרהסיא:

אבל ודאי אי אגיש פריצא הוא ולא ידע בשמור מצות והדא מילת' דרבים פושעים בה הוא דקא מזדהר ביה אבל מילי אחרנייתא דרבים זהירין בהו קא פשע, אית למיחש ליוהרא.

ולמימנעיה לא איפשר, דה[י]כין מימנע אדם ממצוה, משום דקא פשע מן חדא מימנע מן חדא, אלא אי הכי הוא מיבעי ליה לאחותיה בביתיה ושלא בפני רבים [דאמרין] מאי טעמ' זהיר האי בהדא מצוה מכל מצות אלא לאחויי יוהרא.

אבל אי גברא דלא פריץ דלא ידע דפשע במצות, אף על גב דלא ידע בגוף נקי ובזהירות וחסידות לא מיחזי כיוהרא, ואיכא למימ' דאחרין נמי כד חזיין ליה עבדין כוותיה. וביותר מאן דאיתיה גברא רבה קשישא מעליא דאי לא קבע קאי בעון דחילול השם.

גם בתשובת הגאונים שמובאת בספר 'שערי תשובה' סימן קנג מכנס הגאון את מאמרי התלמוד המורים בבירור על חובת הנחת תפילין לכל הפחות בשעת קריאת שמע ותפילה, ואת הפגם הגדול במי שנמנע מלהניחם, ושולל את המניעה מפני הצורך בגוף נקי, ומפרש שלא נאמרה אלא ביחס להסתכנות בשעת השמד, ומוכיח זאת מחיוב החינוך של קטן ושל בן י"ג שנה במצוות תפילין:

וששאלתם ענין התפילין כבר אמרו חכמים אמר עולא כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאלו מעיד עדות שקר בעצמו ואמר רב חייא בר אבא אמ"ר יוחנן הרוצה לקבל עליו מלכות שמים שלימה יפנה ויטול ידיו ויניח תפילין ויקרא ק"ש ויתפלל וזו היא מ"ש שלימה מכלל דהקורא בלא תפילין דמלכותו חסרה ועוד שנו חכמים כל שאינו מניח תפילין בכל יום⁴⁸ עובר בשמנה עשה... ועוד שנו: איזהו עם הארץ? רבי יהושע אומר: כל שאינו מניח תפילין, מפני שהוקשה כל התורה כולה לתפילין דכתיב למען תהיה תורת יי בפין, וכל שמניח תפילין כאלו כל התורה כולה בפיו מפני שקבל עליו מלכות שמים שלימה...

ואם בא אדם לומר תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים, כך פירשו חז"ל: במה דב"א? בשעת השמד שגוזרים כל המניח תפילין ינקרו את מוחו - אמרו חכמים: כל היודע עצמו שהוא צדיק גמור כאלישע בעל כנפים שעשו לו נס בשעת השמד ומסר עצמו למיתה - יניח תפילין, ואם לאו - אל יביא עצמו לידי סכנה. שאם אתה אומר כן ס"ת גדול ומקודש שיש בו כמה פרשיות והוא שלם ואתה פותח בו וקורא בו בכל זמן, וק"ו תפילין. מכאן אתה למד שלא שנו חכמים תפילין צריכין גוף נקי אלא בשעת השמד ולא בזמן אחר.

⁴⁸ בדפוסים שלנו בבבלי מנחות דף מד עמוד א לא מופיעה המילה 'כל יום': אמר רב ששת: כל שאינו מניח תפילין - עובר בשמונה עשה, וכל שאין לו ציצית בבגדו - עובר בחמשה עשה, וכל כהן שאינו עולה לדוכן - עובר בג' עשה, כל שאין לו מזוזה בפתחו - עובר בשני עשה וכתבתם וכתבתם. וכגירסתנו נראה גם מלשון הרמב"ם בהלכות (ד, כו)

ועוד שנו חכמים תינוק היודע לשמור תפלו אביו לוקח לו תפלין כדי לחנכו במצות, וכ"ש בן י"ג שנה שהוא חייב במצות תפלין וכל הפושע במצות תפלין דנין אותו בגיהנם י"ב חדש ומאן נינהו פושעי ישראל בגופן אמר ר"ש ו' לקיש קרקפתא דלא מנח תפלין.

ועוד שנו חכמים ליום הדין אם יש תפלין עם עונות בכף מאזנים בעון שפשע ולא הניח תפלין היא מכרעת ואם היה זהיר במצות תפלין כף של זכיות מכרעת והכי איתא בירושלמי שאין לך גדול בכל מצות שבתורה כמצות תפלין שהוקשה כל התורה כולה לתפלין בין תורה שבכתב ובין תורה שבעל פה שנאמר למען תהיה תורת ה' בפיך.

נוסחת הגאון 'כל שאינו מניח תפילין בכל יום' מופיעה גם בספר המנהיג הלכות תפילין עמוד תרלג-ד :

דין כל מי שאינו מניח תפלין. אמרי' בפ' הקומץ רבא [מ"ד ע"א], כל מי שאינו מניח תפלין בכל יום עובר בח' עשה. פי' שהרי בארבע הפרשיות צואת עשה ליד ולראש. [ברכות י"ד ע"ב] וכל הקורא ק"ש ואינו מניח תפלין כאלו מעיד עדות שקר בעצמו. פי' בעצמו של מקום, ובעצמו ממש שהוא קורא הצואות להניחן ואינו מניחן הרי הוא כמשקר ועושה ליצנות ומה דינו אותו שאינו מניחן [אמרינן] בראש השנה פושעי ישראל בגופן קרקפתא דלא מנח תפלי. פי' רבנו האלפאסי שלא הניחן לעולם. ואין נראה כל כך מהנהו דאמרן.

ורבנו יעקב פירש, פושעי ישראל אותם שהם מבזין את המצוה ואינן חוששין ממנה ומורדין בה כדאמרי' בסוף יומא, [ל"ו ע"ב] פשעים אלו המרדים וכן הוא אומ' מלך מואב פשע בי, אבל מי שאינו מניחן במרד ולא במעל כי אם מתוך שאין לו יכולת לקנותן, או מתוך עצלות או שלא יוכל לשמרם בנקיות לא מיקרי פושע, או משום דמיחזי כיוהרא והוא צנוע.

דין איזהו ראוי להניח תפלין. שלא יאמר אדם והאמרינן תפלין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים ואיך ימצא נקי כמוהו, שכך פי' רב יהודאי ז"ל בשעת השמד מי שרוצה לסמוך על הנס כמעשה דאלישע בעל כנפים צריך שיהא גופו נקי כמותו שלא יישן בהן ושלא יפיח בהן, אבל בשלא בשעת השמד כהיום הזה שבח לבורא כל ישראל ראויין להניחן.

ואמרו חז"ל, [סוכה מ"ב ע"א] קטן היודע לשמור תפלו אביו לוקח לו תפלין. גרסי' בירוש' דע"ז, תפלין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים ומפני מה לא החזיקו בהן מפני הרמאין. עובדא הוה בחד ברנש דהוה מנח תפלי ואפקידו גביה מאה זוזי וכפר ואמ' ליה לא לך הימנית אלא לאילין דברישיך.

גם בתוספות מסכת שבת דף מט עמוד א כתבו :

ואין תימה על מה שמצוה זאת רפויה בידינו, שגם בימי חכמים היתה רפויה כדתיניא בפרק ר' אליעזר דמילה (לקמן קל, א) ר"ש בן אלעזר אומר כל מצוה שלא מסרו עצמן ישראל עליה בשעת גזירת המלכות כגון תפילין עדיין היא

רפויה בידם... והא דאמר במדרש: 'תפילין מפני מה לא החזיקו בהן מפני הרמאים' אין נראה לר"י דמשום רמאין נמנעו מלעשות מצוה, אלא ה"פ: מפני מה לא החזיקו נאמנות באדם המניח תפילין? וקאמר: מפני הרמאין, שהיו מניחין תפילין לרמות בני אדם, כדמפרש התם: מעשה בתלמיד אחד שהפקיד מעותיו אצל אחד שהיה מניח תפילין. כשתבע בו אמר: להד"ם. אמר ליה אותו תלמיד: לא לך הפקדתי, אלא לתפילין שעל ראשך. וצ"ע שם. ובהלכות קטנות לרא"ש (מנחות) בהלכות תפילין האריך יותר בביאור הירושלמי הנ"ל, ותירץ מה שהוקשה לתוס':

והא דאמר בירוש' [ברכות פ"ב ה"ג] מפני מה לא החזיקו בה מפני הרמאים עובדא הוה בחד גברא דהוה טעון ממונא בערובתא דשבתא אשכח חד גברא מצלי ותפיליו ברישיה. אמר לית לי ליפקוד ממוני אלא להדין דנטיר מצות כדון אפקידיה גביה. לאפוקי שבתא כפר ביה אמר לא לך הימנית אלא לשמא דקודשא דהוה על רישך.

לא בעי למימר דלא החזיקו במצות תפילין משום דיש רשעים ומראין עצמן ככשרים ומרמין בהן הבריות, דבשביל זה לא יניחום הכשרים מלהניחן, כי ישרים דרכי ה' וגו'.

אלא ה"פ: מפני מה לא החזיקו העולם להיות מניחין תפילין כל היום כשרים ונאמנים בעיניהם? כי כן היה הדבר ראוי מי ששם ה' נקרא עליו תמיד יראתו היא על פניו תמיד ולא יחטא. אלא מפני הרמאים שהן רשעים ומניחין תפילין לרמות בהן העולם.

מדבריו נראה שאין שום מניעה עקרונית להניח תפילין גם כל היום, ובסימן כט ציין למנהגים שונים של אמוראים בתדירות ושיעור הנחת תפילין בהתאם למצבם האישי:

ירושלמי [שם] ר' ינאי היה לובשן אחר חוליו ג' ימים לימא שהחולי ממרק מ"ט הסולח לכל עוניכי הרופא לכל תחלואיכי. רבן יוחנן ב"ז לא הוו תפילין זעיין מיניה לא בקייטא ולא בסתוא וכן נוהג רבי אליעזר תלמידו אחריו. הדבר המעניין ביחס למקור השני הוא שרבי ינאי היה אחד מרבותיו של רבי יוחנן, ואע"פ שהוא נמנע מלהניח תפילין במשך ימים שלמים, הרי רבי יוחנן תלמידו העיד על עצמו בבבלי יומא (פו, א): 'היכי דמי חילול השם? ... רבי יוחנן אמר: כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין'. בכל זאת, במגן אברהם סימן לז ס"ק ב כתב על הכרעת השו"ע (לז, ב) 'נהגו שלא להניחן כל היום':

משמע קצת דאפי' מי שיודע בעצמו שיש לו גוף נקי לא יניחן כל היום מפני הרמאי' כמ"ש בב"י לחד פ"י. ומ"ע כ' בתשו' שתיקן להניח' שנית במנחה.

וצ"ע, שכן הב"י אמנם הזכיר את פירושו של רבנו ירוחם בעניין 'מפני הרמאים', אך כתב שאין להבין את הרא"ש באופן זה, אלא כדברי התוספות שכתבו שאין במאמר זה הגבלה לעצם ההנחה, אלא רק ליחס לאדם המניח תפילין. ואף בשו"ע הזכיר רק את עניין שמירת נקיות הגוף, וכלל לא רמז שיש להמנע מלהניח מפני החשש מרמאים.

לעומת זאת, יש לציין את מה שכתב המאירי (ברכות יד, ב) שהצדיק את הנמנעים מלהניח תפילין רוב ימות השנה, על יסוד דברי הירושלמי הנ"ל:

יש נמנעים מזה מצד אחר והוא שהתפילין צריכים גוף נקי וצריך להזהר שלא יישן בהם ושלא יסיח דעתו מהם וכל שכן שלא יתעסק בשום דבר לכולך מה שאין כל זה בציצית.

ובתלמוד המערב הזכירו במקצת חכמים שהיו נזהרים שלא להניחם אלא בימים ידועים בשנה והיה בהם מי שלא היה מניחם אלא אחר שבאו עליו יסורים ונתרפא שהיה חושב בעצמו שמרקו היסורים את עונותיו והיו סומכים זה למה שנ' הרופא לכל תחלואיכי הגואל משחת חייכי המעטרכי חסד ורחמים.

וראה איך הפליגו בכונה כלומר שהן צריכין גוף נקי מעבירות ומהרהורים ואין ראוי להניחם אלא לאחר התשובה. וקצת חכמים נוהגים להניחם בימים שבין ר"ה ליום הכפורים אחר התשובה והטבילה והוודוין, וכן הדבר נכון בעיני.

גדר חיוב מצוות תפילין - דברי האחרונים

ה'פרי מגדים' (אשל אברהם לז' ס"ק ב) התייחס לראשית דברי השו"ע בהלכה הנ"ל, שהם כדברי הרמב"ם: 'מצוותם להיותם עליו כל היום', והסתפק אם זהו עיקר הדין מדאורייתא או רק מדרבנן:

והנה מסופק אני אם מן התורה חייב כל היום בתפילין, או מן התורה די ברגע אחד שמניח ומדרבנן כל היום, ובטלוח עכשיו שאין לנו גוף נקי כל היום.

ובלבוש [סעיף ב] מבואר לאות על ידך [שמות יג, ט], צריך כל היום מן התורה.⁴⁹

ובר"מ פרק ד' דתפילין הלכה כ"ה כל זמן שתפילין עליו הוא עניו וירא שמים ומדבר בדברי האמת וצדק "לפיכך" צריך שישתדל להיותן עליו כל היום "שמצותן" כך הוא. אפשר ש"ן שמצותו כמו ואפר כירה [ביצה ה, א] וכדומה.

ועיקרון של דברים דאם לא הניח יום אחד כלל לתפילין ביטל מצות עשה, ובהניח רגע עליו קיים המצוה, אבל מצוה מן המובחר מן התורה להיותן עליו כל היום.

נראה שהפמ"ג מכריע שהמצוה דאורייתא עצמה כוללת מרחב יישום, כיון שאף שהיא חלה על האדם כל רגע ורגע ביום, הרי ברגע אחד שהניח באותו יום כבר יצא ידי חובת המצוה, ואינו נחשב כמבטלה בכך שאינו מניח בשאר יומו. עיקרון דומה

⁴⁹ אפשר שכך היא גם דעת הבי"ח בסימן לו, שהסביר את החובה לקנות לבנו תפילין עפ"י הברייתא בסוכה (מב, א), ולא להסתפק בכך שיניח את התפילין שלו, בכך שגדר מצוות תפילין הוא כל היום: 'וכבר כתבתי בסימן י"ז (ס"ב) פירושא דהך ברייתא דכל מה שהאדם חייב בעצמו חייב לחנך את בנו... אבל תפילין דמצותן כל היום דחייב לקנותן לעצמו אף לבנו חייב ליקח לו תפילין לחנכו.

אנחנו מכירים ביחס למצוות תלמוד תורה, שמצד אחד חיובה הוא תמידי מדין 'ודברת בס', 'ושננתם', וכן פירושה בנביא 'לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה', ואף על פי כן נאמר, שאפילו אם רק קרא קריאת שמע שחרית וערבית הרי זה קיים 'והגית בו יומם ולילה'.

בשו"ת 'תשובות והנהגות' (כרך ב סימן ל) התייחס לדברי הבה"ל שהביא את דברי הפמ"ג ולעומתם את דברי הישועות יעקב, שממנו נראה שהוא ממש חיוב להניחם כל היום, אם הוא יכול לשמור עצמו בנקיות ומהיסח הדעת, ולאחר מכן הביא את שיטת הגרי"ז, שסבר שהמצווה היא תמידית:

וממין הגרי"ז ס' זצ"ל (הגאב"ד דבריסק) שמעתי שאין חיוב כל יום כלל, רק המ"ע תמידי ולא תלוי ביום כלל, וכשם שאם ביטל מקצת היום כך מה"ת כל היום, ואינה מצוה התלוי מדי יום ביומו כלל, ועיין ב"קין אורה" ס"פ התכלת כדברי מרן זצ"ל. (וכפי שקבלתי, מרן זצ"ל לא הניח תפילין בחוה"מ, שלא חשש לביטול יום במ"ע, ודקדק לאחר יום טוב להניח יותר זמן לזכות אז במ"ע יותר).

בהמשך דבריו הוא מתמודד עם הטענה שאם אנו מכריעים שלילה אינו זמן תפילין, הרי המצוה חלה עליו בכל יום מחדש, וממילא כן קיים חיוב יומי להניח תפילין. הרב שטרנבוך דוחה טענה זו על פי הבנתו בתוספות במנחות:

אמנם, דבריו א"ש אם תפילין נחשבים מ"ע שלא הזמן גרמא ונוהג מה"ת גם בלילה, אבל למ"ד שאינו נוהג בלילות (כרמב"ם) לכאורה החיוב יום יום, וכפי ששמעתי מרן זצ"ל לא העלה בזה דבר ברור.

והבאתי ראייה מתוס' מנחות (לו, ב ד"ה 'ושמרת') שדנו בציצית אם לברך בלילה "לשמור" כמו שמברכין כשמסלק בשקיעה על תפילין שאינו נוהג בלילות.

והקשיתי דיש לחלק דדוקא בתפילין בגמר היום בטלה המצוה שחיובו כל יום, שפיר כשמסלק מברכין 'לשמור חקיך', אבל בציצית המצוה נמשך למחר, שאין זה מצות יום ביומו מצוה אחרת יום יום כמו בתפילין ולכן אין מברכין.

אלא מוכח שגם בתפילין אף שאינו נוהג בלילות אין מצוה אחרת יום ביומו, רק מצוה אחת תמידי שאינו נוהג בלילות, ולא עוברין במיוחד על ביטול יום בתפילין.

אם כן, לדבריו, יש לקיים את סברת הרב הגרי"ז, שהחיוב הוא תמידי. עם זאת, הרב שטרנבוך מעלה אפשרות שהחיוב היומי של מצוות תפילין הינו מדרבנן:

ומיהו אפשר שמדרבנן אין לבטל יום בלי תפילין, שזהו קבלת מלכות שמים שלימה, וא"ש דהתוספתא סוף ברכות דמשמע שמצוה כל יום⁵⁰ היינו מדרבנן.

⁵⁰ לפי התוספתא מסכת ברכות (ליברמן ו, י), אין הדבר מפורש ביחס למצוות תפילין, אלא רק ביחס לציצית: 'כשהוא מתעטף או ברוך אשר קדש' במצו' וצו' להתעטף בציצית וצריך לברך עליהן

בסוף דבריו הוא מציין בשם הגר"ח מבריסק נפ"מ מהבנתו בגדר חיוב מצוות תפילין מן התורה:

ושמעתי שהגר"ח מבריסק זצ"ל נמנע להניח תפילין כשיש איזה ספק איסור, ולכן באבל ביום ראשון כגון שמת ביום ונקבר בלילה או למחר שנחלקו הפוסקים אם להניח תפילין או לא, נהג לא להניח, ולא חש שמבטל יום מתפילין שאינו חיוב יומו.

הרב שטרנבוך מביא שתי ראיות להצדיק את הנהגת הגר"ח, מאיסור הנחת תפילין בבין השמשות ומאיסור הנחת תפילין למנוחה ומצורע:

ונראה ראייה לדבריו ממנחות (שם ובתוס' ד"ה 'אי') שבשבת מותרין בתפילין בחצר, ואף דקי"ל דשבת וי"ט לאו זמן תפילין על כרחך דהיינו דפטור אבל רשאי להניחו שלא לכוונת קיום מצות תפילין. ומאידך איתא שם בגמרא דבין השמשות לא חולץ ולא מניח, ועל כרחך דהיינו משום דמייירי כשמכוון למצוה, ולכן אסור בלילה להניח, אבל אם מונח בבין השמשות דספק והוא שוא"ת מותר. הרי שבמקום ספק אינו חולץ אבל אין להניח תפילין, אף שיכול להניח בתנאי דאם לילה אינו מכוון לקיום מצות תפילין, וכשאינו מכוון לשם מצות תפילין אין חשש איסור בהנחתו, והרי דבספק אף שעלול לבטל המ"ע לא חיישינן לכך.

ועיין בש"ע (ל"ח, י"ג) במנוחה ומצורע שאסורים בתפילין מספק, והאחרונים חולקים עד שבפתחי תשובה (י"ד של"ד ס"ק ב') מסיק שט"ס בש"ע, ולדברינו הדברים מאירים וכשיש ספק איסור לא מניחים תפילין, והטעם יש לפרש שאינה חיוב כל יום ויש למנוע להניח בספק איסור וכמש"נ. ועיין עוד מש"כ בזה במועדים וזמנים ח"ג סימן רס"ז יעושה, ובמש"כ בח"א סימן תר"פ.

יש מקום לדחות את ראיותיו: מדין 'בין השמשות' אין ראייה, כיון שיש טעם לאיסור הנחת תפילין בלילה גם כאשר אינו מכוין למצוה, בפרט למ"ד שלילה הוא כן זמן תפילין, וגזרו שלא להניחם בלילה שמא יישן בהם. מבחינה זו דין הלילה חמור יותר משבת, ששם האיסור הוא מצד 'בל תוסיף' או הזלזול באות של שבת, ולכן אם אינו מכוין למצוה אין איסור.

אף מדין מנוחה אין ראייה, שכן הגהת ה'פתחי תשובה' בשו"ע מתבססת על כך שבשו"ע יו"ד בהלכות נידוי וחרם לא הזכיר השו"ע איסור הנחת תפילין, ועל כך שרוב ככל האחרונים פסקו שהמנוחה מותר בהנחת תפילין. הפמ"ג במשב"ז כתב שיניח ללא ברכה, כלומר, מספק בלבד. אם כן, עפ"י דברי האחרונים נדחית ראייתו של הרב שטרנבוך, שהרי יוצא מכך שכן מניחים תפילין במקום ספק.⁵¹

בכל יום העושה תפילין לעצמו אומי ברוך שהחיינו כשהוא מניח ברוך אשר קד' במצ' וצו' להניח תפילין מאימתי מניחן בשחרית לא הניחן בשחרית מניחן כל היום כולו.

⁵¹ אמנם, כתב המשנ"ב (לח, ס"ק לח) שמדברי הגר"א נראה שמכריע עפ"י רי"ף, רא"ש וראב"ד, שהמנוחה יניח בברכה. כלומר, אינו נחשב בכלל ספק (יש שהוכיחו זאת ממעשה רב של רבי אליעזר שהיה מנוחה, ומצאנו מפורש בגמרא סנהדרין סח, א שהיה מניח תפילין). בכל אופן, אין מדין זה ראייה לסברת הרב שטרנבוך בשם הגר"ח.